

Творчість художників Любомльщини є важливою складовою культури Волині. Митці своєю наполегливою працею збагатили художню скарбницю попередніх поколінь, заявили про себе на всю Україну та за її межами. Їхня творчість багатогранна і цікава для багатьох шанувальників образотворчого мистецтва. Місто Любомль для них - це не просто рядки з біографії, а те місце, де відбулося їхнє творче становлення.

1. Велика ілюстрована енциклопедія історії мистецтв. - Україна, 2007. - 480-488 с.
2. Виставка "У ХХІ століття - з мистецтвом" (каталог). - Львів, 2002. - с.
3. Масол Л. М, Ничкало С. А. Художня культура України. - Київ "Вища школа", 2006-153-185 с.
4. Вчитель з великої літери// Наше життя. - 2004. - 6 березня.
5. Грищенко В. Людина і культура. - Київ. "Либідь". 2000. - 43-48 с.
6. Збережемо світ прекрасним// Наше життя. - 2002. - 23 травня.
7. Коширець С. Квітково-семимильні кроки Тетяни Салухи// Слово правди. - 2008. - 10 липня.
8. Михалик А. Ф. То є частина великого мистецького життя// Слово правди. - 2001. - 28 серпня
9. Михальська В. Графіка. Червоне і чорне.. - Луцьк, 2001.
10. Михальська В. Живопис. - Ковель, 2000.
11. Михальська В. Живопис Графіка. - Володимир-Волинський, 1999.
12. Михальська В. "Чарівна мелодія акварелі "Жінки Волині". - Любомль. -2000.
13. Надюкова І. Півтора десятиліття нуртує барвами "Колорит"// Слово правди. - 2009. - 15 жовтня.
14. Склярчук П. Її талант - від Бога//Наше життя. - 2006. - 21 січня.
15. Творимо мистецтво// Слово правди. - 1985. - 24 грудня.
16. Федонюк С. Великі мандри маленьких містечок// Волинський огляд. -2002. -№4.
17. Хвас В. В їх долі вплелася веселка// Наше життя. - 2002. - 27 червня.
18. Хвас В. Гармонія краси й добра//Наше життя. - 2005. — 15 січня.
19. Хвас В. Художниця Валентина Михальська: "Я щаслива.. "І Наше життя. - 2001. - 20 січня.
20. Хвас В. "Я творила це для вас..."// Наше життя. - 1998. - 7 травня.
21. Любомльський краєзнавчий музей (далі ЛКМ) КВ №1243
22. ЛКМ. КВ №1245
23. ЛКМ. КВ №1246
24. ЛКМ. КВ №1247
25. ЛКМ. КВ №3327
26. ЛКМ. КВ №3350
27. ЛКМ. КВ №3352
28. ЛКМ. КВ №4850
29. ЛКМ. КВ №4851
30. ЛКМ. КВ №4862
31. ЛКМ. КВ №4869
32. ЛКМ. КВ №4961
33. ЛКМ. КВ №5016

**Григорій ОХРИМЕНКО, Наталія СКЛЯРЕНКО,
Ігор МАРКУС, Тетяна СТРЕМЕНЮК (Луцьк)**

ПАМ'ЯТКИ ГОРОДОЦЬКО-ЗДОВБИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗАХІДНОВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ ТА ВОЛИНІ

Вже більше як півстоліття відомі пам'ятки городоцько-здовбицької культури (ГЗК), виділеної І. Свешніковим. Проте одностайності та однозначності у її дефініції покищо немає. Частина поселень епішнурового часу польські дослідники, зокрема Ян Махнік та Славомір Кадров, відносять до межановицької культури (МК). Інші пам'ятки, означувані в радянський період як ГЗК (розвідки довоєнних археологів, наприклад О. Цинкаловського, Яна Фітцке (рис. 1) та повоєнних років, зокрема Ю. Кухаренка), вимагають перевірки, уточнень, у т. ч. підтвердження конкретними матеріалами – керамікою. Отже, для встановлення кількості пам'яток ГЗК, ареалу поширення, розрізнення пунктів МК та ГЗК (які інколи знаходилися поряд) потрібна селекція матеріалів та наявних даних.

У книзі О. Цинкаловського "Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego" в переліку «Культури шнурової кераміки» зазначена 41 пам'ятка [Synkałowski, 1961, s. 41-46]. Частина з них належить до ранньої культури шнурової кераміки, як, наприклад, Хотивель в Старовижівському районі, інші – до межановицької

культури, як Черників Володимир-Волинського р-ну Волинської області, можливо, Мирогоща Дубнівського р-ну Рівненської області. Серед імовірних пам'яток городоцько-здовбицької культури з цього списку можна назвати Борки (поховання з «шнуровою» керамікою), курган поблизу Буглового Кременеччини, де знайдено циліндричний кубок з шнуровим орнаментом, сім кістяних намистин, два колечка зі срібного дроту [Synkaiewski, 1961, s. 41].

В монографії І. Свешнікова, присвяченій добі ранньої бронзи, на мапі позначено близько 100 пунктів ГЗК [Свешніков, 1974, с. 82, 83, рис. 24], багато з них обстежені Г. Охріменком. Проте матеріалів з поліських районів збереглося мало, дюнні поселення майже непридатні для досліджень, оскільки порушені. В районі Західного Побужжя відомо чимало поселень МК, частина з яких могла належати до ГЗК. Більшість з них – це сліди поселень, представлені незначною кількістю матеріалів.

У таблиці ілюстрацій до цієї монографії, де подані матеріали з різних пам'яток, бачимо кераміку і з попел'яських районів, зокрема із с. Горки Любешівського району. Тут, очевидно, були виявлені сліди поселень ГЗК [Свешніков, 1974, с. 92, рис. 28: 16, 18], культури кулястих амфор [Свешніков, 1974, с. 92, рис. 28: 14], стжижовської культури [Свешніков, 1974, с. 92, рис. 28: 1] або культури шнурової кераміки та, імовірно, тшинецької культури [Свешніков, 1974, с. 92, рис. 28: 11]. З огляду на таку концентрацію матеріалів доби бронзи, можна вважати околиці с. Горки перспективними для подальших археологічних досліджень ГЗК та доби бронзи загалом. Але варто зазначити, що інших старожитностей ГЗК поряд майже невідомо. Лише в селах Люб'язь, Залухів, Хабарище бачимо відносно значне скупчення кераміки II пол. III – II тис. до Р. Х. [Свешніков, 1964, с. 36-40, рис. 44; Свешніков, 1974, с. 82].

У довіднику «Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза» (1982) подано опис 94 пам'яток ГЗК. Зокрема, на Поліссі згадані пам'ятки виявлено біля с. Турівка Володимир-Волинського р-ну, Уховецьк Ковельського р-ну, Ладинь, Піща Любомльського р-ну, Нова Вишва, Сереховичі Старовиживського р-ну, Оленине, Острівок Камінь-Каширського р-ну, Гірки, Лахвичі Любешівського р-ну. Тут знайдено кераміку зі шнуровим орнаментом та крем'яні вироби [Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 31-32]. Вони дають важливу інформацію, яка все ж потребує уточнень та підтвердження ілюстраціями.

Протягом багатьох років у кінці XX ст. Г. Охріменком проводились розвідки на Волинському Поліссі, зокрема Маневицькому, Любешівському, Ратнівському, Дубровицькому, Сарненському, Костопільському (рис. 2; рис. 3; рис. 4; рис. 5; рис. 6; рис. 7; рис. 8), Березнівському районах Волинської та Рівненської областей. Частина з виявлених при цьому пам'яток ГЗК подана в додатку «Пам'ятки межановицької культури на території Волинської області» [Нариси культури..., 2006, с. 446-452]. Проте більшість з них належить все ж до ГЗК. Всього представлений короткий опис 72 пунктів, але деякі з них є недослідженими курганами і культурна приналежність їх точно не відома.

Багаторічні розвідувальні роботи Західноволинського Полісся дають певне уявлення про заселення носіями ГЗК цієї зони. Можна констатувати, що цей регіон не був густо заселеним. На берегах багатьох річок знахідок кераміки згаданої культури майже не відомо (річки Вишківка, Турія, Стохід, Прип'ять, пониззя Стиру і Горині). Проте скупчення поселень ГЗК помічається в середній течії Горині: Хорів, Дорогоща, околиці Нетішина, Вільбівне, Розваж (розкопки та розвідки М. Пелешішина, О. Позіховського, О. Романчука, В. Самолюка, Б. Прищепи, І. Винокура, В. Мегея, А. Гуцала). У пониззі р. Устя, очевидно, був значний куц поселень ГЗК (роботи Ф. Штейнгеля, І. Шойер-Савицької, І. Свешнікова та ін.).

Мало відомі пам'ятки ГЗК і в Нижньому Надстир'ї. Окремі маловиразні матеріали ГЗК та культури шнурової кераміки (КШК) виявлені під час експедиції Д. Телегіна (1980-ті рр.) біля с. Мала Осниця Маневицького р-ну. Значно важливішим пунктом із великою кількістю матеріалів є околиці с. Балаховичі (приблизно 1,5 км на південь від центру села). Тут, на підвищеному до 2-2,5 м березі, на широкій розвіяній дюні у 80-х роках XX ст. фіксувалося кількасот фрагментів кераміки доби бронзи, у т.ч. ГЗК, включно з фрагментами амфор, кубків, горщиків (всього бл. 40). Крім цього, на пам'ятці зібрані уламки посуду КШК, тшинецької культури, крем'яні вироби (наконечники стріл, ножеподібні пластини тощо). Все це знаходилося на площі розміром приблизно 150x200 м. Можна сказати, що це зручне мисоподібне місце могло бути значним (перевалочним) пунктом на важливому шляху сполучення по р. Стир та на її берегах. Додамо, що приблизно навпроти Балахович біля с. Кукли знайдено цілу амфорку ГЗК з двома ручками (імовірно, з поховання). Учнями місцевої школи зібрано крем'яні та кам'яні предмети того часу, у т.ч. кам'яну булаву. Нижче по течії Стиру подібні вироби виявлено навколо сіл Комарово, Новосілки. Проте кераміки доби бронзи з цієї частини надбережжя Стиру майже невідомо.

Для з'ясування присутності населення ГЗК в останній третині III тис. – першій половині II тис. до Р. Х. (до XVI(?) ст. до Р. Х.) на Західноволинському Поліссі були проаналізовані матеріали цієї культури



Рис. 1. Кераміка ГЗК (1) та МК (2): 1 – с. Підгайці Луцького р-ну (знахідка В. Свенцицького); 2 – с. Городок Луцького р-ну (розкопки Д. Козака)

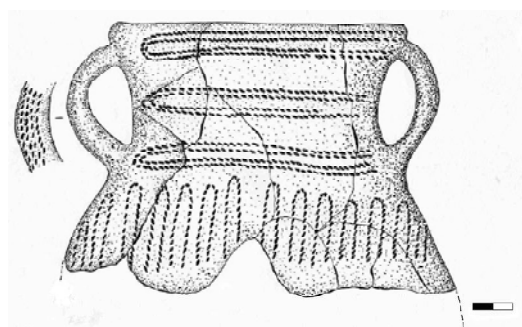
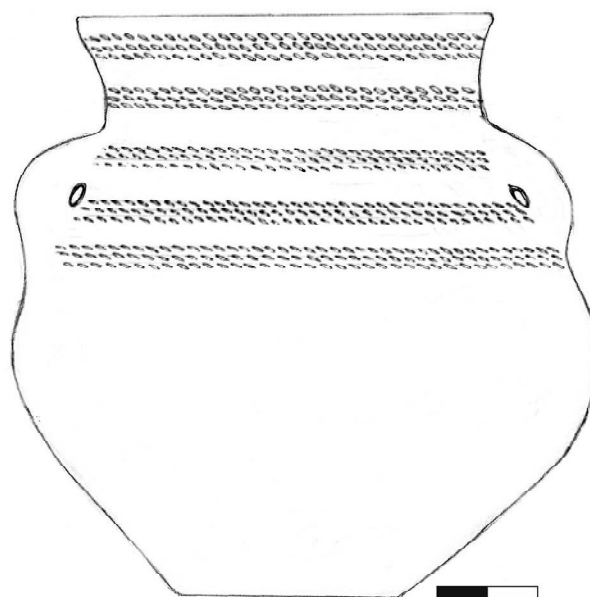


Рис. 3. Кераміка ГЗК з с. Осова(ур. Криничка 1)Костопільського р-ну Рівненської обл. Знахідка М.Харчука



Рис. 2. Амфорка ГЗК з с. КуклиМаневицького р-ну Волинської обл. Знахідка Ф.Бусела

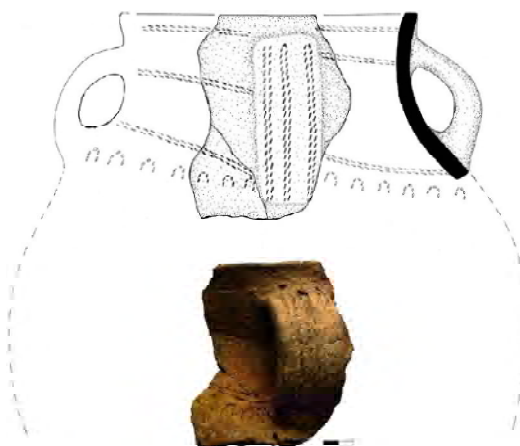


Рис. 4. Фрагмент амфори ГЗК з с. ГораймівкаМаневицького р-ну Волинської обл. Знахідка М. Бурика

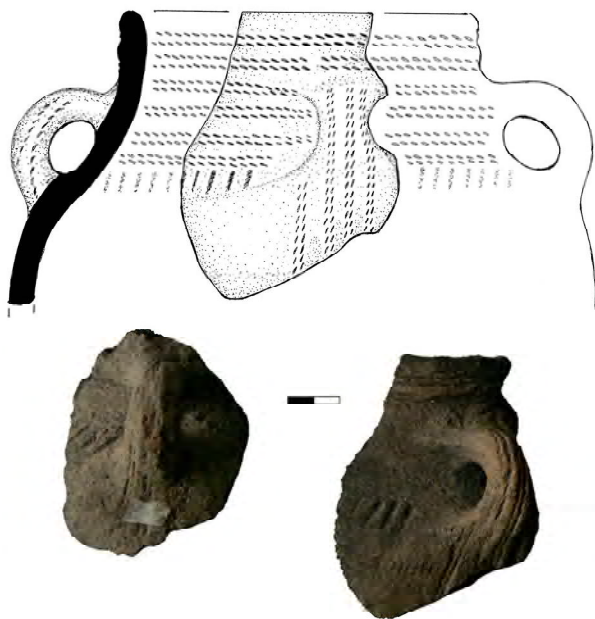


Рис. 5. Фрагмент амфори ГЗК (?) з околиці Луцька Волинської обл. Знахідка Я. Фітцке

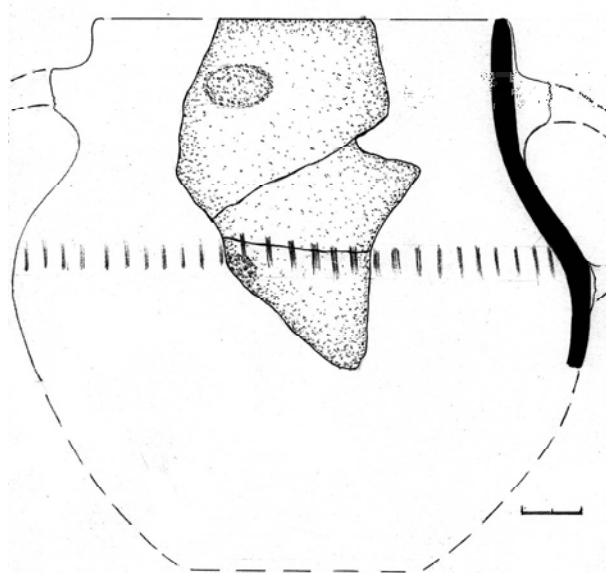


Рис. 6. Амфора ГЗК або МК з житла СК. с. Осова (ур. За Корчі) Костопільського р-ну Рівненської обл.

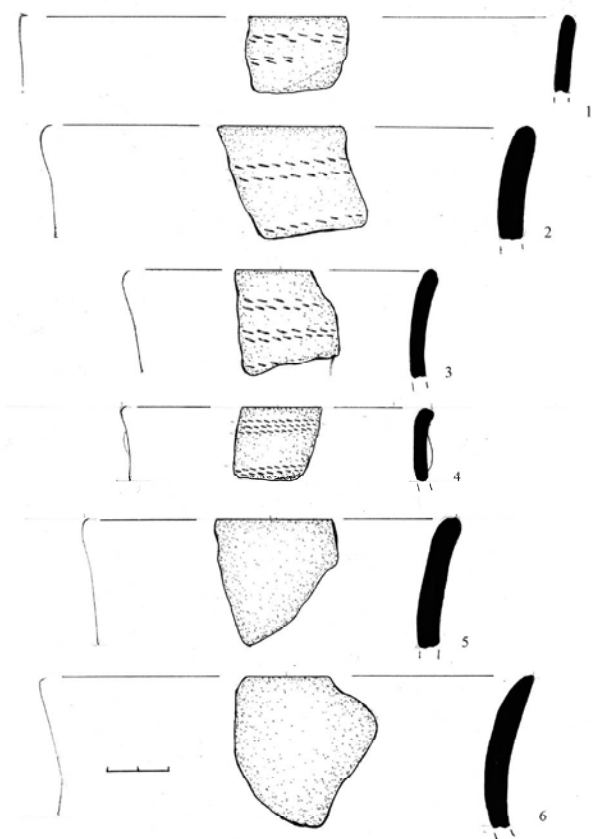


Рис. 7. Кераміка ГЗК. Підйомний матеріал з околиць с. Осова Костопільського р-ну Рівненської обл.

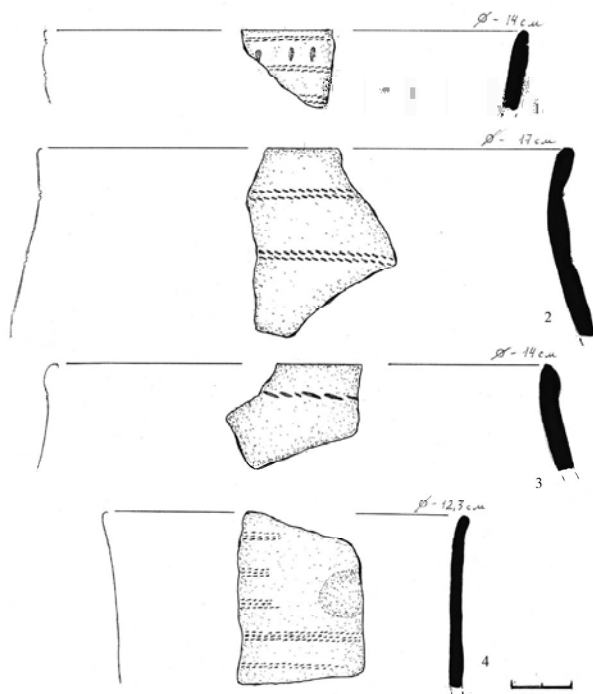


Рис. 8. Кераміка ГЗК. Підйомний матеріал з околиць с. Осова Костопільського р-ну Рівненської обл.

з фондів Волинського краєзнавчого музею. Всього кераміки нараховується до 500 фрагментів, у т.ч. бл. 250 – з орнаментом. Всі ці артефакти виявлені приблизно в 30 пунктах. Найбільше орнаментованих фрагментів та уламків вінець посуду походить з пам'ятки в ур. Кругле Поле поблизу с. Майдан-Липно Маневицького р-ну – 140 шт. (цілих посудин не виявлено). З сусіднього с. Осова Костопільського р-ну (всіх пам'яток тут нараховується до 10 пунктів) є більше 70 фрагментів з орнаментом та уламків вінець. Напевно, існував куш пам'яток ГЗК, сконцентрований поблизу с. Великий Мідськ цього ж району, де віддавна відомі родовища міді та базальту, про що неодноразово вже повідомлялося. Це околиці сіл Матійки, Красноволя, Липно, Холоневичі, Гораймівка та інші пункти Ківерцівського, Маневицького та Костопільського районів Волинської і Рівненської областей. Північніше с. Осова, як стало нещодавно відомо, були родовища кременю. Крім того, поблизу с. Балаховичі Володимирецького р-ну на березі Стиру виявлено 20 уламків посуду, у т.ч. 12 орнаментованих та вінець; на березі р. Корминбіля с. Гораймівка Маневицького р-ну знайдено 2 фрагменти, з них один – від великої амфори; з Великого Мідська Костопільського р-ну вур. Березник та ур. Гута – 16 уламків, а також відомо по одному чи кілька фрагментів із сіл Кукли, Ничогівка, Тросне Маневицького р-ну, Липно, Розничі, Семки, Цумань, Вітковичі, Березне Березнівського р-ну, Берестяне Ківерцівського р-ну, Хабарище Ратнівського р-ну, Клевань Рівненського р-ну.

Таким чином, місця проживання населення ГЗК концентрувалися в пунктах, де були вигідні природні умови та корисні копалини: середня течія р. Горині (поблизу Острога, Великого Мідська), поблизу р. Устя (Городок, Зозів, Здовбиця) та ін.

Кераміка ГЗК має здебільшого коричневий з відтінками колір, домішку граніту та інших мінералів, зрідка товченого паленого кременю. Натомість посуд межановицької культури, при певній подібності форм та декорування (шнурового орнаменту, вдавлень, прогладжених ліній), є здебільшого темної барви та має додавання товченого кременю (наприклад, на пам'ятках Млинівського й Дубнівського р-нів, виявлених В. Ткачем). У пізніші періоди на посуді МК з'являються валики-виступи, а також видовжені валики або виступи (Рис. 1), названі польськими дослідниками «вуса». Хоча і в ГЗК іноді наявні своєрідні виступи різної форми (Осова Костопільського р-ну Рівненської обл., Майдан-Липно Маневицького р-ну Волинської обл.).

Отже, дві згадані культури у кераміці та знаряддях праці мають подібності. К. Бунятян використовує подвійну назву ГЗК/МК або навпаки [Бунятян, 2013, с. 34]. І це, очевидно, правильно. Дещо подібну ситуацію зафіксовано у тшинецько-комарівській культурі середнього періоду доби бронзи. Проте в силу іншого ареалу формування все ж має специфічні особливості та регіону проживання в зоні Волинського та Малеого Полісся (додаток 1).

1. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза. – К. : Наук. думка, 1982. – 193 с.

2. Бунятян К. П. Етнокультурна ситуація на Західній Волині за доби ранньої бронзи / К. П. Бунятян // Археологія. – 2013. – № 1. – С. 33–50.

3. Нариси культури давньої Волині / За заг. ред. Г. В. Охріменка. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 600 с.

4. Романчук О. Матеріали до археологічної карти Березнівщини доби бронзи // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, 2005. – С. 419–447.

5. Романчук О. Пам'ятки доби бронзи в районі Малеого Полісся / О. Романчук // Охріменко Г. та ін. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 534–570.

6. Романчук О. Сліди поселень культур шнурової кераміки, затоплених водою-охолоджувачем Хмельницької АЕС // Охріменко Г. В. та ін. Нариси етнокультурної історії Північно-Західної України доби бронзи. – Луцьк, 2014. – С. 173–182.

7. Самолюк В. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури / В. Самолюк // Археологія. – 2009. – № 4. – С. 26–37.

8. Свешиников И. К. Поселение культуры шнуровой керамики ус. Городок Ровенской области / И. К. Свешиников // КСИА. – Вып. 97. – М., 1964.

9. Свешиников И. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е. / И. К. Свешиников. – К. : Наук. думка, 1974. – 206 с.

10. Свешиников И. К. Городоцько-здобицькая культура / И. К. Свешиников // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Энеолит, бронза и раннее железо) / Э. А. Балагури, А. П. Черныш и др. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 11–38.

11. Cynkowski O. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961.

12. Sulimski T. O poleskiej praojczyźnie słowian // Z otchłani wieków. – Poznań, 1939. – T. XIV. – Z. 3–4.

13. Sulimski T. Notatki z badań archeologicznych na Wołyniu // Ziemia Wołyńska. – 1939. – R. II. – S. 36–39.

**Пам'ятки городоцько-здовбицької культури
на Західноволинському Поліссі Волині**

№	Назва пам'ятки (населений пункт)	Тип пам'ятки	Місцезнаходження пам'ятки (район, область)	Відкривач (дослідник) пам'ятки
1.	Берестяне	Сліди поселення	Ківерцівський р-н Волинська обл.	Г. Охріменко
2.	Липне	Поселення	– // –	Г. Охріменко
3.	Цуманьур. Заклин	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
4.	Уховецьк	Сліди поселення	Ковельський р-н Волинська обл.	І. Свешніков
5.	Вишків	Сліди поселення	Луцький р-н Волинська обл.	І. Свешніков
6.	Торчин	Поховання	– // –	Г. Гуртовий
7.	Ветли	Сліди поселення	Любешівський р-н	І. Свешніков
8.	Горки	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
9.	Лахвичі	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
10.	Люб'язь	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
11.	Невір	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
12.	Гораймівкаур. На Куту	Сліди поселення	Маневицький р-н Волинська обл.	Г. Охріменко
13.	Кукли	Поховання (?)	– // –	Ф. Бусел
14.	Майдан-Липноур. Кругле Поле	Поселення	– // –	Г. Охріменко
15.	Майдан-Липноур. Нериччя	Поселення	– // –	Г. Охріменко
16.	Матійки (ур. Бронниця)	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
17.	Ничогівкаур. Землянки	Поселення	– // –	Г. Охріменко
18.	Розничі	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
19.	Четвертня	Сліди поселення	– // –	Б. Гапонюк
20.	Копачівка	Сліди поселення	Рожищенський р-н Волинська обл.	І. Свешніков
21.	Березне х. Вербя	Сліди поселення	Березнівський р-н Рівненська обл.	О. Романчук
22.	Березнеур. Круг І	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
23.	Вітковичі	Поселення	– // –	Г. Охріменко
24.	Городище ур. Залісся ІІІ	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
25.	Городище ур. Конєва гора	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
26.	Кургани (ур. За Матросом)	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
27.	Майдан- Моквинський	Поселення (?)	– // –	Т. Сулімірський

№	Назва пам'ятки (населений пункт)	Тип пам'ятки	Місцезнаходження пам'ятки (район, область)	Відкривач (дослідник) пам'ятки
28.	Моквин (х. Лукавець)	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
29.	Поляни І	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
30.	Поляни ур. Косяк ІІ	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
31.	Хотин ур. Селище Перше І	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
32.	Хотин ур. Селище Друге І	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
33.	Хотин ур. Селище Друге ІІ	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
34.	Балаховичі	Сліди поселення	Володимирецький р-н Рівненська обл.	Г. Охріменко
35.	Половлі	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
36.	Ясне	Поховання	Гоцанський р-н Рівненська обл.	М. Хомич
37.	Іллін	Поховання	– // –	Б. Прищеп
38.	Колки	Сліди поселення	Дубровицький р-н Рівненська обл.	І. Свешніков
39.	Нобель	Сліди поселення	Зарічненський р-н Рівненська обл.	І. Свешніков
40.	Здовбиця	Поселення	Здолбунівський р-н Рівненська обл.	І. Свешніков
41.	Новий Корець	Поховання	Корецький р-н Рівненська обл.	Б. Прищеп
42.	Великий Мідськур. Березник	Поселення	Костопільський р-н Рівненська обл.	Г. Охріменко
43.	Великий Мідськур. Гута	Поселення	– // –	Г. Охріменко
44.	Данчиміст	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
45.	Золотолін	Поселення (?)	– // –	Г. Охріменко
46.	Кам'яна Гора	Поховання	– // –	М. Хомич
47.	Осоваур. Криничка Перша	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
48.	Осоваур. Криничка Друга	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
49.	Осоваур. Шлях	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
50.	Осоваур. Густина	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
51.	Осоваур. Чапелька	Поселення	– // –	Г. Охріменко
52.	Осоваур. Накоти	Поселення	– // –	Г. Охріменко
53.	Осоваур.	Поселення	– // –	Г. Охріменко
54.	Осоваур. Осівка	Поселення	– // –	Г. Охріменко

№	Назва пам'ятки (населений пункт)	Тип пам'ятки	Місцезнаходження пам'ятки (район, область)	Відкривач (дослідник) пам'ятки
55.	Чудви	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
56.	Вельбівне I	Сліди поселення	Острозький р-н Рівненська обл.	О. Романчук
57.	Михайлівка ур. Америка	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
58.	Михайлівка ур. Цибині	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
59.	Новосілки ур. Хаїмщина	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
60.	Острог ур. Курган	Поховання	– // –	О. Бондарчук
61.	Слобідка ур. Мурин I	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
62.	Городок	Поселення	Рівненський р-н Рівненська обл.	Ф. Штейнгель, І. Свешніков
63.	Зозів I	Поселення	– // –	І. Шойер- Савицька, І. Свешніков
64.	Зозів II	Поселення	– // –	І. Шойер- Савицька, І. Свешніков
65.	Малий Олексин	Поселення (?)	– // –	І. Свешніков
66.	Обарів	Поселення (?)	– // –	І. Свешніков
67.	Клесів	Сліди поселення	Сарненський р-н Рівненська обл.	І. Свешніков
68.	Нетішинур. Козацькі Могили	Поховання, сліди поселення	Хмельницька обл.	С. Березанська, В. Самолюк
69.	Залужжя	Сліди поселення	Білогірський р-н Хмельницька обл.	І. Свешніков
70.	Дорогоща ур. Довгий Брід I	Сліди поселення	Ізяславський р-н Хмельницька обл.	О. Романчук
71.	Дорогоща ур. Довгий Брід II	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
72.	Дорогоща ур. Кар'єр	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
73.	Дорогоща VIII	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
74.	Дорогоща XII	Сліди поселення	– // –	О. Романчук